

Mikulecký, Jakub

Na obranu bezvládí : literatura bulharského anarchistického exilu po roce 1944

Slavica litteraria. 2022, vol. 25, iss. 1, pp. 125-147

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2022-1-11>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/145070>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Na obranu bezvládí. Literatura bulharského anarchistického exilu po roce 1944

Jakub Mikulecký (Praha)

Abstrakt

Předkládaná studie pojednává o literatuře bulharského anarchistického exilu v poválečném období s přihlédnutím k jejímu diskurzivnímu ukotvení. Text se pokouší interpretačně uchopit především poetickou tvorbu Stefana Doseva a Aleksandra Christova jakožto periferní, avšak svébytnou poetiku v kontextu bulharské exilové literatury. Poezie je v této souvislosti nahlížena jako osobitá manifestace okrajových diskurzivních praktik uzamčených ve specifickém milieu anarchistické ideologie. Komparativní exkurzy této studie nastiňují některé genetické vazby mezi tvorbou nahlížených básníků-anarchistů a poetikami meziválečné proletářské poezie a tzv. zářijové literatury, která je v bulharském kontextu spojena především s proudy meziválečné avantgardy.

Klíčová slova

bulharský exil; anarchismus; Stefan Dosev (Stepan); Aleksandăr Christov; Georgi Chadžiev

Abstract

In Defence of Anarchism. The Literature of the Bulgarian Anarchist Exile after 1944.

This study deals with literature of the Bulgarian anarchist exile in post-war period and its discursive aspects. The text aims to interpret mainly Stefan Dosev's and Aleksandar Hristov's poetry as a marginal, but very distinctive literary works in context of the Bulgarian exile literature. Thus the poetry becomes a peculiar literary manifestation of the ideology of anarchism – a peripheral discursive practice based on a passionate revolutionary struggle for a new world. The comparative aspects of this study deal with observable links between the literary works of the exile poets-anarchists and poetics of interwar Bulgarian literature (including proletarian poetry and so called September literature which is connected with various avant-garde currents in the Bulgarian context).

Key words

Bulgarian exile; anarchism; Stefan Dosev (Stepan); Aleksandar Hristov; Georgi Hadzhiev

Propagátoři a sympatizanti anarchismu patřili v Bulharsku tradičně k těm, kteří museli zákonitě počítat s nepřízní politické moci. Nezměnil na tom nic ani nástup tzv. lidově demokratických sil v září 1944. Ti, kterým se podařilo před komunistickými represemi utéct ze země a usadit se v některé ze zemí geopolitického Západu, tvořili významnou část bulharského politického exilu. Velmi aktivní organizační a publikační činnost ve vyhnanství svědčí o tom, že anarchismus měl v Bulharsku neobyčejně silné pozice; málokterý východoevropský exil nabízel v poválečném období tak silnou anarchistickou podmnožinu jako ten bulharský.¹ Ideje bezvládí žily především na stránkách exilového tisku. Bulharští anarchisté vydávali vlastní noviny, časopisy, brožury, knihy a politické pamflety. Anarchistický diskurs se manifestoval také literárně, objevovala se memoárová literatura, ale především poezie, která nabízela specifický typ revoluční estetiky. Tato studie si klade za cíl analyticky uchopit poetiku vybraných anarchistických básní, pokusit se definovat její vztah k estetice socialistického realismu, pojmenovat vzájemné ekvivalenty i difference. Důležitým aspektem předkládané studie je rovněž nastínění genetických vazeb na meziválečnou proletářskou poezii a především otázka poetického zužitkování křesťanské symboliky. V této souvislosti je taktéž záhodno pozorovat vztah revoluční exilové lyriky Stefana Doseva a Aleksandra Christova z padesátých a šedesátých let k starší tradici tzv. zářijové literatury.²

Ideologie bezvládí v bulharských moderních dějinách

Anarchismus se v rámci bulharské společnosti těšil relativně značné oblibě. Chudé a hospodářsky zaostalé osmanské provincie s většinovým bulharským obyvatelstvem se po rusko-turecké válce z let 1877–1878 ocitly rozděleny do několika státních entit; Bulharské knížectví s hlavním městem Sofií získalo faktickou nezávislost, Východní Rumelie s centrem v Plovdivu nabyla autonomního postavení v rámci Osmanské říše, Makedonie a Thrákie však byly ponechány plně pod osmanskou vládou. Knížectví a Východní Rumelie začaly ihned po roce 1878 zpřetrhávat hospodářské vazby na osmanský trh a otevírat se západnímu kapitálu. Bulharský trh se začal rychle zaplavovat výrobky západního průmyslu, což narušilo tradiční řemeslnou výrobu. Široké vrstvy obyvatel se začaly rychle proletarizovat. Vedle sociální demokracie a rodícího se agrárního hnutí sílily rovněž myšlenky anarchismu. Ideologickou baštou myšlenek bezvládí byl v prvních desetiletích po roce 1878 zejména kosmopolitní Plovdiv, který poskytl azyl některým cizincům, kteří museli kvůli radikálně demokratickým myšlenkám prchat ze svých domovin. Byli mezi nimi Rusové, Poláci, Španělé či Italové. Tehdy moderní myšlenky anarchismu našly v bulharských intelektuálních kruzích úrodnou půdu. Ideje sociální revoluce navíc v tamním kontextu již od dob revolucionáře Christa Boteva (1848–1876) úspěšně fúzovaly s národněosvobozeneckým bojem. To se plně projevilo na začátku nového století v souvislosti

1 Není známo, že by po roce 1948 např. existoval český a slovenský anarchistický exil; české anarchistické hnutí bylo již tou dobou na dějinném ústupu.

2 V obecné rovině jde o literaturu reflektující krvavé události spojené se Zářijovým povstáním z roku 1923 a jeho vojenským potlačením.

s úsilím o národní osvobození zbylých částí poloostrova, které byly považovány za etnicky bulharské – Makedonii a Thrákií. Celá řada vůdců a účastníků Ilindenského a Preobraženského povstání z roku 1903 měla zároveň anarchistické přesvědčení, v oblasti pohoří Strandža dokonce několik týdnů existovala tzv. strandžanská komuna, která měla být spravována podle anarchistických principů.³

Také v meziválečném období zůstávala ideologie bezvládí přitažlivou alternativou vůči panujícímu socio-politickému a ekonomickému řádu. Ten byl navíc v poměrně chudé balkánské zemi ztělesňován morálně zdiskreditovanou konstituční monarchií. Anarchismus se rovněž ve dvacátých letech jevil jako svobodomyšlná alternativa vůči silícímu bolševismu, jehož představitelé byli v Bulharsku značně závislí na politice Kominterny a SSSR. Anarchismus představoval jakožto antisystémová ideologie nebezpečí pro všechny meziválečné vlády bez rozdílu; počínaje levicovou zemědělskou vládou BZLS⁴ (1919–1923) přes pravicovou diktaturu Aleksandra Cankova (1923–1926), relativně demokratické vlády Národního bloku (1931–1934) až po režim osobní moci cara Borise III. a jeho loutkových kabinetů (1936–1944). Pro všechny vlády napříč celým politickým spektrem meziválečného Bulharska znamenal anarchismus ohrožení panujícího kapitalistického řádu, zpochybňoval legitimitu samotného státu, jeho kastovní systém, jeho výbojně ambice na mezinárodní scéně, často maskované idejemi národního sjednocení v duchu tzv. sanstefanského Bulharska. Anarchisté skutečně proti státní moci bojovali; nejenom perem a tištěnou propagandou, ale rovněž se zbraní v ruce. Vzepřeli se státnímu převratu z 9. 6. 1923 a v rámci tzv. jednotné fronty bojovali spolu s levým křídlem BZLS a komunisty proti ultrapravicové a neobyčejně brutální diktatuře Aleksandra Cankova.⁵ Desítky a stovky bulharských anarchistů v letech 1923–1925 za svou ozbrojenou revoltu zaplatily životem, mezi nimi byla i řada intelektuálů (např. Georgi Šejtanov). Další se před represemi uchýlili do zahraničí; zejména do Jugoslávie (tehdy ještě Království SHS), Československa, Rumunska, Francie aj. Existují i zprávy o anarchitech prchnuvších do SSSR, kde však museli posléze čelit dalším represím ze strany státní moci – tentokrát té tzv. sovětské.⁶

3 CHADŽIEV, Georgi: *Istorijska na bezvladničesko dviženie v Bălgarija*. Paříž: Naš pát, 1980, s. 7.

4 Bulharský zemědělský lidový svaz.

5 Revolucionáři spjatí s anarchismem však páchali i činy, které lze označit jako teroristické. Takovým byl útok na cara Borise III. v průmysku Arabakonak ze 14. 4. 1925, při kterém byli zabiti entomolog Delčo Ilčev a carův hlavní revírník Petăr Kotev. Car při útoku vyvázl bez zranění. Akci zorganizovali anarchisté Vasil Ikonov a Vasil Popov-Geroja. Postoj k teroru byl i v rámci bulharského anarchismu různý, velká část hnutí terorismus odsuzovala. Mnohdy je navíc problematické určit, kdo měl tu kterou akci na svědomí; v rámci tzv. jednotné fronty totiž často anarchisté, komunisté a leví agrárníci spolupracovali. Podle některých pramenů mělo jít v případě útoku v průmysku Arabakonak nikoliv o atentát na cara, ale o pokus jej unést. Nic to ovšem nemění na skutečnosti, že při akci zemřeli nevinní lidé, stejně jako o dva dny později při útoku na kostel Sv. Nedelja, který bývá naopak přisuzován komunistické straně. Při tomto svými rozměry bezprecedentním teroristickým útoku v centru Sofie zemřely víc jak dvě stovky lidí. Tyto činy je nutno nahlížet v kontextu bouřlivého období let 1923–1925, kdy se země nacházela fakticky ve stavu občanské války.

6 V sibiřských lágrech zahynul např. společník Georgiho Šejtanova Željko Grozev. Ten byl nejprve internován na ostrově Sv. Anastasija u Burgasu, později se mu spolu s dalšími vězni podařilo utéct přes Strandžu do Turecka a poté do SSSR. Grozev zemřel v jednom z lágrů Gulagu v republice Komi v roce 1942.

Poměry v zemi se postupně stabilizovaly s nástupem Andreje Ljapčeva na post ministerského předsedy a později zejména v době vlády Národního bloku. Obecně lze říci, že v letech 1926–1934 mohlo anarchistické hnutí existovat v rámci jakéhosi pololegálního režimu, vydávalo se množství periodik, knih a různých publikací. Po státním převratu z 19. 5. 1934 byla však opět celá řada anarchistických periodik úředně zakazována, situace anarchistického tisku a celého hnutí se ještě zhoršila s ustanovením carské diktatury v roce 1936. Za celé období 1936–1944 vycházely snad jen cyklostylované nelegální noviny Chljab i svoboda. V té době se např. bulharští anarchisté aktivně účastnili španělské občanské války na straně republikánů; jejich sympatie byly logicky především na straně CNT-FAI.⁷ Na Pyrenejském poloostrově jich působilo kolem třicítky. Po vstupu Bulharska do Paktu tří 1. 3. 1941 se někteří anarchisté zapojili do odboje proti prohitlerovskému režimu, načež řada z nich za to zaplatila životem, jiní skončili v koncentračních a internačních táborech.⁸ Ani s nástupem tzv. lidově demokratické moci 9. 9. 1944 nedošlo pro příznivce bezvládí ke kýženému uvolnění. První úder nanesla Vlastenecká fronta (dále jen VF), ve které zpočátku zasedali i zástupci BZLS a sociální demokracie, už 10. 3. 1945. Policie tehdy rozehnala konferenci FAKB (Федерация на анархо-комунистите в България, ФАКБ) v sofijské čtvrti Knjaževo. Během policejní akce bylo zatčeno 90 delegátů, ti byli nejprve drženi v Domově pro nevidomé, tehdy přeměněném na vězení, a později odvezeni do nově zřizovaných táborů nucených prací. Ačkoliv se později situace pod vlivem vnějších okolností poněkud uvolnila a internovaní anarchisté byli postupně propuštěni, bylo od začátku jasné, že komunisté, kteří postupně plně ovládli VF, nebudou na politické aréně připouštět žádné alternativy.

Krátce obnovené noviny Rabotničeska misal byly zakázány. V letech 1946–1948 tedy vycházely pouze cyklostylované noviny Klasova borba a nelegální věstník Informacionen bjuletin na FAKB. Konečný úder přinesl anarchistickému hnutí prosinec 1948. Několik dní před zahájením V. sjezdu BDS (k),⁹ na kterém byl zahájen politický kurz k definitivní sovětizaci Bulharska, bylo zatčeno na 600 aktivistů anarchistického přesvědčení a posláno do nově zřizovaných táborů nucených prací. Mezitím už v období 1946–1950/51 probíhala intenzivní emigrace anarchistů do zahraničí. Přes různé uprchlické tábory v Řecku, Turecku a Jugoslávii směřovaly kroky emigrantů z řad radikální levice zejména do Francie, řada z nich se však posléze usadila např. v Austrálii, na Novém Zélandu či ve Velké Británii. Většina aktivních anarchistů, kterým se nepodařilo utéct ze země, skončila v komunistických lágrech; někteří přežili a po propuštění se snažili přizpůsobit režimu, jiní za svůj odpor proti stalinismu zaplatili životem. Jak probíhal organizační život v exilu? V čem spočívaly exilové aktivity vůdčích představitelů? Jaká byla jejich vydavatelská činnost? Byl bulharský anarchistický exil jednotný, či docházelo k frakčnímu štěpení a ideovým konfliktům? A především: existuje specifická „anarchizující“ poetika literárních děl, která se svým estetickým vnímáním světa zásadním způsobem vymyká

7 Národní konfederace práce (Confederación Nacional del Trabajo) a Iberská anarchistická federace (Federación Anarquista Ibérica) vystupovaly v době občanské války ve Španělsku víceméně jednotně.

8 CHADŽIEV, Georgi: *Istorija na bezvladničesko dvizhenie v Bălgarija*. Paříž: Naš pát, 1980, s. 13.

9 Bulharská dělnická strana (komunisté) byla na tomto sjezdu přejmenována, navrátila se opět k původnímu názvu Bulharská komunistická strana (BKS).

z kontextu většinové bulharské exilové literatury? Na to vše se pokusíme odpovědět v jednotlivých oddílech této studie.

Bezvládí v exilu

Po nezbytném historickém nástinu se nyní již zaměříme na poválečný vývoj anarchistického hnutí v nuceném exilu. Kroky bulharských anarchistů směřovaly nejčastěji do Paříže, kde také vznikl Svaz bulharských anarchistů v cizině (Задграничнияят съюз на българските безвластници). Kontinuitu s rozprášeným hnutím v domovském Bulharsku zajišťoval zpočátku *Informacionen bjuletin*, vydávaný pomocí cyklostylu v Paříži v letech 1950–1952. Okruh bulharských anarchistů začal posléze v Paříži od roku 1952 vydávat vlastní tištěný časopis *Naš pět*. Redakce časopisu, kterou vedl Georgi Chadžiev (1906–1992), se poté v roce 1968 formálně přesunula do australského Sydney, kam se někteří členové a sympatizanti hnutí vystěhovali.¹⁰ Také mezi anarchisty docházelo k rozkolům a frakčnímu štěpení. Od skupiny kolem Chadžieva se odštěpil, nebo byl spíše vyloučen dlouholetý aktivista a teoretik anarchismu Ivan Račev, kterému byly ze strany soudruhů mimo jiné vytýkány pochybné kontakty s americkými tajnými službami. Račev začal poté v roce 1953 vydávat vlastní bulletin s názvem *V zaštita na bezvlastieto*. Spory uvnitř hnutí pokračovaly i v dalších letech. Jednou z nejvážnějších příčin neshod byl mimo jiné i rozdílný postoj k makedonské otázce, někteří generačně mladší anarchisté pocházející z Pirinské Makedonie byli totiž zarputilými zastánci svébytnosti makedonského národa, což rozhodně nebylo v souladu s názorem většiny.

Jedním z těchto „makedonizujících“ anarchistů byl novinář a básník Aleksandăr Christov. Ten pracoval v Paříži pro organizaci UNESCO a poté se přestěhoval do Londýna, kde získal místo v bulharské sekci BBC, osobně se znal např. s Georgim Markovem. V roce 1980 začal Christov spolu s dalšími ideovými souputníky vydávat kulturně-politický časopis *Narodna volja*, časopis vycházel nejprve v Sydney a poté (od roku 1981) se redakce přesunula do Londýna. V roce 1977 v Londýně krátce vycházel i bulletin s názvem *Svoboda ili smärt*, jehož redaktorem a vydavatelem byl Blagoj Christov, bratr Aleksandra Christova. Vydání mělo být tiskovým orgánem jisté Makedonsko-thrácké revoluční organizace, která měla stát na čistě makedonských národnostních pozicích. Ve druhé polovině osmdesátých let se od Svazu bulharských anarchistů v cizině kolem Georgiho Chadžieva distancoval také bývalý politický vězeň a exulant Georgi Konstantinov; ten začal v roce 1987 vydávat vlastní informační čtvrtletník s názvem *Anarchokomunističeska revoljucija*. Tento letmý nástin jen dokazuje, že také anarchistický exil byl po celou dobu zmítán rozpory, někdy bylo štěpení důsledkem osobních sporů a boje o vliv uvnitř hnutí, jindy bylo dáno ideologickými sváry ohledně některých klíčových témat, včetně např. citlivé makedonské otázky.

10 CHADŽIEV, Georgi: *Istorija na bezvlastničesko dvizhenie v Bălgarija*. Paříž: *Naš pět*, 1980, s. 86.

Básník a revolucionář Stefan Dosev Gramatikov (Stepan)

Chronologicky prvním exilovým vydáním spjatým s bulharským anarchismem je poezie Stefana Doseva (1900–1996), který byl v rámci hnutí spíše znám pod konspirační přezdívkou Stepan. Rekonstruovat biografický profil tohoto mýty opředěného člověka není jednoduché, přesto se o to pokusíme. Chadžiev ve svých pamětech vzpomíná: „*Stamboliského režim zavedl ve škole dva týdny neplacené práce jako obecně prospěšnou službu společnosti – jeden týden byl na podzim, druhý na jaře. Pracovalo se v parcích a městských sadech, na cestách atd. Ve Velkém Trnovu byl podzimní pracovní týden roku 1920 věnován pracím na historickém vrchu Carevci. V jedné chvíli, když jsem se zastavil a opřel o lopatu, abych si odpočinul, se ke mně kdosi přiblížil a šťouchl mě do zad; překvapeně jsem se ohlédl a ještě překvapeněji jsem uviděl, že mým hostem je Stefan Dosev, o něco starší chlapec z naší vesnice, kterého jsem sice trochu znal, ale nikdy jsem s ním nemluvil. Věděl jsem jenom, že má anarchistické názory a že píše poezii. [...] Skamarádili jsme se. Navštěvoval mě a vodil s sebou jiné své soudruhy, později jsem se dozvěděl, že šlo o nelegální anarchisty.*“^{11 12}

Z autorského medailonku, který je součástí Stepanovy básnické sbírky *Křik z nížin* (Вик от низините, Paříž, 1951)¹³ a jehož autorem je rovněž Chadžiev, víme, že se Stepan narodil v městečku Dolna Orjachovica a jako sirotek vyrůstal ve velmi nuzných poměrech. Pro účast na stávce byl mladý rebel vyloučen z gymnázia, později odmítl kvůli svému pacifistickému přesvědčení nastoupit povinnou vojenskou službu, načež byl hnán k trestní odpovědnosti a záhy se ocitl v ilegalitě. Z různých narážek v Chadžievových memoárech vyplývá, že se Stepan aktivně účastnil červnového povstání, tedy jakési ozbrojené revolty levicových sil proti státnímu převratu z 9. 6. 1923. V okolí Velkého Trnova šlo především o ozbrojenou neposlušnost ve vsi Kilifarevo a po jejím potlačení o aktivity tzv. kilifarevské čety, která operovala v okolí až do května 1925, kdy byla definitivně rozprášena policií a armádou. Jméno Stefana Doseva se v historiografické literatuře objevuje v souvislosti s ozbrojenou skupinou, kterou vedl jakýsi Mosko Račev.¹⁴ Vzhledem

11 „Режимът на Стамболийски бе въвел в училището две седмици безплатен труд като обществено полезна служба за обществото – едната седмица беше през есента, а другата през пролетта. Работата се извършваше в паркове и градини, по пътища и прочее. Във Велико Търново есенната трудова седмица бе посветена през 1920 г. на работа на исторически хълм ‚Царевец‘. Един момент, в момента, в който, бях се спрял, за да си отдъхна, подирял на правата лопата, някой, неусетно се приближил до мене, ме побутна в гърба; изненадан, аз се озърнах и още по-изненадан видях, че посетителя ми бе Стефан Досев, по-възрастен младеж от моето село, когото слабо познавах, но с когото никога не бях говорил. Знаех само, че има anarchistически идеи и че пише поезия. [...] Станахме приятели с него. Той ме посещаваше и водеше до мен други свои другари, за които научавах, че бяха нелегални анархисти.“ CHADŽIEV, Georgi: *Moja pāt: spomeni, I*. Paříž: Naš pāt, 1985, s. 25–26.

12 Všechny překlady z bulharštiny jsou dílem autora této studie, který si tímto neklade jiné ambice než jen učinit studii dostupnou i čtenářům z řad nebulharistů.

13 České překlady názvů vydaných knižních titulů uvádíme v této studii kurzívou, ačkoliv česky nevyšly. Originální název ponecháváme v závorce v cyrilici. Pracovní překlady názvů do češtiny jsou dílem autora těchto řádků.

14 DASKALOV, Dončo: *Anarchizmät v Bălgarija*. Sofija: UI „Sv. Kliment Ochridski“, 1994, s. 85.

k tomu, že se kilifarevská četa v rámci tzv. jednotné fronty¹⁵ boje proti diktatuře Aleksandra Cankova účastnila Zářijového povstání, je pravděpodobné, že se těchto událostí účastnil také Stepan. Na konci roku 1924 byl Stepan přinucen utéct do Jugoslávie (tehdy stále Království SHS), kde se živil jako nádražní dělník v městečku Veliki Bečkerek (dnes Zrenjanin).¹⁶ Jeho exilová odysea pokračovala ilegálním přechodem do Rakouska, poté do Francie, odkud byl dvakrát vyhoštěn do sousední Belgie, kde pracoval v uhelných dolech. Ve Francii, kam se mu nakonec přece jen podařilo dostat, se nejprve živil jako dělník v továrnách a zemědělských farmách, poté spolu s ostatními anarchisty založil v jihofrancouzském městě Béziers družstvo na výrobu pletené obuvi.¹⁷ Po vypuknutí španělské občanské války Stepan neváhal a ihned odjel do revoluční Barcelony; bojoval proti frankistům na aragonské frontě. Kromě toho se v katalánské metropoli spolu s dalšími soudruhy v rámci Bulharské anarchistické sekce podílel na vydávání bulharskojazyčného zpravodaje s titulem *Bjuletin za šabitijata* v Ispanija, který byl zasílán poštou oklikou přes Francii do Sofie.¹⁸ Po porážce republiky v roce 1939 utekl spolu se statisíci uprchlíky do jižní Francie, kde musel spolu s ostatními trpět v nuzných podmínkách internačních uprchlických táborů. V době nacistické okupace Francie byl snad Stepan zajat a převezen do některého z německých koncentračních táborů, odkud se mu jako zázrakem podařilo uprchnout.¹⁹ V době okupace se Stepan aktivně zapojil do protinacistického odboje.²⁰ Po skončení války zůstal ve Francii, pracoval v zemědělství a zůstal aktivním v rámci anarchistického hnutí.

V roce 1951 vyšla v Paříži jeho již zmíněná sbírka básní s příznačným názvem *Křik z nížin*. Malá strojopisná knížka v nezjištěném nákladu s předmluvou G. Agrova, tedy Georgiho Chadžieva, obsahuje třináct básní různého rozsahu. Autor není uveden celým občanským jménem, nýbrž pouze pod svou konspirační přezdívkou. Převažuje lyrika se sociální a revoluční tematikou, která je však v některých básních doprovázena exaltovanou křesťanskou symbolikou. Křesťanství je u anarchistického básníka pojmáno jako ryzí sociální hnutí bojující za lásku a spravedlnost. Anarchisté jsou tak u Stepana bojovníky za nový Sion (báseň *Zpověď* [Изповед]), jinde se lyrický subjekt obrací přímo ke Kristu jakožto symbolu utlačovaných mas, tak je tomu v básni *U kříže* (Пред разпятие), která vznikla v roce 1931 s příspěvkem lokace Béziers.²¹

15 Ačkoliv byla většina bulharských anarchistů proti tzv. jednotné frontě, v rámci které se spojili komunisté s levým křídlem BZLS, řada z nich se do ozbrojeného boje proti pravcové diktatuře zapojila. Desítky anarchistů přitom zaplatily životem.

16 CHADŽIEV, Georgi: Prijatelj za prijatelja [predgovor]. In: STEPAN (Dosev, St.): *V izgnanie*. Sofija: Artizdat, 1992, s. p.

17 Ibidem, s. p.

18 DASKALOV, Dončo: *Anarchizmät v Bälgarija*. Sofija: UI „Sv. Kliment Ochridski“, 1994, s. 151.

19 AGROV, Georgi [= CHADŽIEV, Georgi]: Dve dumi za avtora [predgovor]. In: STEPAN: *Vik ot nizinite*. Paříž, 1951, s. 4.

20 CHADŽIEV, Georgi: Prijatelj za prijatelja [predgovor]. In: STEPAN (Dosev, St.): *V izgnanie*. Sofija: Artizdat, 1992, s. p.

21 STEPAN (Dosev, St.): *V izgnanie*. Sofija: Artizdat, 1992, s. 35.

Jak tiše na každém rozcestí
trčí ukřižovaný Kristus
– staletý symbol lásky a míru –
na kříži zeteleém uprostřed agonie.
A jeho vlídný pohled odráží
předsmrtný výkřik posledních slov
vyřčených k temným výšinám
– k strašlivému Nebeskému Jehovovi:
„Eloi, eloi, lema sabachtani!“²²

Mezi nebem a zemí, ty jsi,
Kriste, neuhastitelný ohnivý sloup
a předěl mezi temnotou a světlem!
Po tomto ohnivém sloupu – cestě ducha –
my stoupáme k našemu „tam“,
abychom sňali na temnou zem
nebeské světlo a teplo: –
a sejmuli pravdu a lásku
z toho dřevěného kříže!

Ó Kriste, nad tebou pořád bdí
Jidášovo a Pilátovo pokolení,
abys nepovstal se svou láskou
a pravdou – za něž jsi zemřel.
A tvé nesmrtelné kázání:
– Miluj bližního svého jako bratra –
tu sílu pro spásu světa,
věčně se snaží zadusit,
protože lesk zkrvaveného meče,
co tě na kříži surově probodl,
bledne před tvým mečem světla,
bledne před pravdou a láskou!
[...].

Jinde je patos a sociální rozměr prvotního křesťanství nahrazen bojovnou dikcí namířenou proti politickému a sociálnímu útlaku. Revoluční dynamika se často pojí s obrazy přírodních živlů, které jediné jsou schopny zdecimovat panující řád, tak je tomu hned v úvodních verších básně *Duch svobody* (Дух на свободата): „*Starobylý vítr věje nad zemí / a zvěstuje strašný uragán. / Starobylý vítr věje nad zemí / – duní, burácí jako oceán.*“²⁴ Lyric-

Безмълвно, върху всеки кръстопът
стърчи разпятието на Христа
– вековен символ на любов и мир –
на кръста всред агония излял.
И погледът му благ е отразил
предсмъртни вик на сетните слова,
изречени към мрачни висини
– към грозния Небесен Йехова:
„Ели, Ели, Лама Сабахтани!“

Между небето и земята, ти,
Христос, си огнен стълб неугасим
и синур между мрак и светлина!
По този огнен стълб – духовен път –
възлизаме към нашето отвъд,
да снемем върху мрачната земя
небесна светлина и топлина: –
да смъкнем правдата и любовта,
разпънати на дървения кръст!

Христос! Над тебе непрестанно бдят
потомците на Юда и Пилат,
да не въстанеш с твоята любов
и правда – за които си умрял.
И твоята безсмъртна проповед:
– Обичай близния си като брат –
спасителната сила на света,
те вечно се стремят да задушат,
че блесъка на кървавия меч,
що теб на кръста зверски е пробол,
бледней пред твоя меч от светлина,
бледней пред правдата и любовта!
[...].²³

22 Bože můj, Bože můj, proč jsi mne opustil?

23 STEPAN: *Vik ot nizimite*. Pariž, 1951, s. 25–26.

24 „Един предвечен вятър вее над земята / и възвестява страшен ураган. / Един предвечен вятър вее над земята / – вилней, бушува като океан.“ Ibidem, s. 15.

ký mluvčí se přitom v celém sociálně emancipačním narativu stylizuje do vůdčí pozice, vystupuje jako hlasatel revoluční avantgardy, jako vědoucí předvoj, který se však ve svém poetickém vytržení neobejde bez pomoci ničivých přírodních živlů. Citujme vybrané sloky burcující básně s názvem *Ó, má písní* (О моя песен), která vznikla nejspíš v roce 1949:

Jako zpěněné vody
rozbourěného moře,
zaburácej mi v prsou
rozlej se do zvuků.
Ó má písní s hlasem bouře!

Като разпенени води
на разбунтувано море,
бушувай в моите гърди
разливай се ти в звукове.
О песен моя, с бурен глас!

Řevem mocného uragánu,
co naplňuje celý prostor,
zasopti jako vulkán
v rozechvělých prsou,
ať tě ten rob dobře slyší;
do jeho temné noci
– do noci jeho ducha –
vtrhni směle a prudce
a zažehni tam věčným ohněm
vyhasnuté hvězdy!
[...].

С рева на мощен ураган,
огласящ целия простор,
изригвай ти като вулкан
из развълнувани гърди,
да може робът да те чуй;
в неговата тъмна нощ
– в нощта на неговия дух –
ти смело вихрено нахлуй
и с вечен огън запали
угаселите там звезди!
[...].²⁵

Vedle křesťanských a biblických archetypů se tedy Stepanův lyrický mluvčí opírá o exaltovanou přírodní metaforiku, jež na některých místech přechází do poloh, které bývají zejména v souvislosti s tzv. zářijovou literaturou v bulharském badatelském prostředí označovány pojmem apokalyptický diskurs.²⁶ Jistý estetický vztah Stepanovy poetiky k autorům zářijové literatury nelze popřít, koneckonců Stefan Dosev byl přímým aktérem událostí z let 1923–1925 a stal se tak očitým svědkem běsnění vládních represivních složek a různých kriminálních band z VMRO. Právě v rámci apokalyptického diskursu je možné umělecky vyjádřit onen stav permanentní krize, kdy je člověk zatlačen na okraj existenční propasti a ocitá se v hraniční situaci mezi bytím a nebytím. Ke kritickému traumatu bílého teroru se básník vrací v nedatované baladě *Září* (Септември). Devátý měsíc je v kontextu mytopoetického narativu zářijové literatury opatřen cejchem smrti, čímž je ještě umocněna jeho už tak morbidní funkce jakožto začátku podzimu, uvadání a počínající zimy, a tedy i nevyhnutelné smrti. Citujme z úvodních veršů:

25 STEPAN: *Vik ot nizimite*. Paříž, 1951, s. 8.

26 STEFANOV, Petăr: *Apokalipsisät kato chudožestveno-estetičeska kategorija v septemvrijskata literatura*. Liternet, 2007. [online] Citirano ot: <https://liternet.bg/publish2/pstefanov/apokalipsisyt.htm> (03. 01. 2022).

Září! V tvé kolébce dřímají
vzteklé živly smrti,
jsi stínem černého, krutého podzimu!
Za zvuků tvé pohřební písně
dnes léto i jaro pláčou
a bezútěšně nařikají,
vždyť ty jsi stínem nelítostného podzimu
a vždy s rozmáchlou kosou
v tobě tancovala smrt!
[...].

Септември! В твойта люлка дремят
бесните стихии на смъртта,
ти сянка си на черна, безпощадна есен!
Под звуците на твойта погребална песен
днес плачат и ридаят безутешно
лято и пролетта,
че ти си сянка на безжалостната есен
и в теб е всекога, с размахната коса,
танцувала смъртта!
[...].²⁷

Měsíc září je u Stepana funkčně personifikován, stává se zlověstným aktérem, nositelem smrti, jako by přejímal vinu uniformovaných katů. Jeho subjektivita je dokonalá, má dokonce vlastní svědomí, jako by si samo září uvědomovalo svou vinu. Apokalyptický rozměr je u Stepana naznačen kromě jiného také pomocí makabrních obrazů umrlců, obětí, které v noci vstávají ze svých bezejmenných společných hrobů a toulají se po kraji:

[...]
A večer, když usne zem pod bezlunným
hávem noci,
zvedají se halasně ze svého neznámého hrobu
a jako víchř, jenž se toulá po nekonečném světě,
vzlétají a přelétají hranici
života a smrti,
a jako zaživa tak i v této hodině duchů
obcházejí rodná pole,
než noc zase odezní.

[...]
И вечер, щом заспи земята под безлунни
мантел на нощта,
надигат се шумно от своя гроб незнаен
и като вихър бродещ по света безкраен
политат и прелитат границата
на живота и смъртта,
и, както приживе, в тоя час потаен,
те родните поля обхождат
до превалиянето на нощта.²⁸

Je zřejmé, že některé básně mají nepopíratelné znaky diabolické poetiky, která byla některým klíčovým textům zářijové literatury imanentní, vzpomeňme např. diabolické obrazy v poezii Nikoly Furnadžieva (báseň *Svědomí* [Съвест]). Dosevova lyrika tak nabízí zajímavé interpretační možnosti, a to nejenom v souvislosti s diabolismem a tzv. zářijovou literaturou, ale rovněž ve vztahu k poetice meziválečné proletářské literatury, která rovněž v bulharském kontextu nezřídka čerpala ze sociálního a revolučního patosu prvotního křesťanství.

Georgi Chadžiev a okruh časopisu Naš pět

Jednoznačně nejintenzivnější vydavatelské aktivity v exilu byly od začátku spojeny s osobou dlouholetého aktivisty a vystudovaného agronoma Georgiho Chadžieva. Ro-

27 STEPAN: *Vik ot nizinite*. Paříž, 1951, s. 23.

28 Ibidem, s. 24.

dák z městečka Dolna Orjachovica musel čelit pronásledování ze strany státní moci již od dvacátých let. Během represí započatých po atentátu v kostele Sv. Kral (dnes Sv. Nedelja), který sice zorganizovala Vojenská organizace BKS, nicméně následující politické perzekuce se dotkly takřka všech levicových uskupení, musel mladý Chadžiev uprchnout ze země. Jeden rok strávil v Československu, nějakou dobu žil a pracoval jako zahradník u příbuzného v Mukačevu, chvíli pobýval i v Praze. Na přelomu let 1925 a 1926 se Chadžiev podílel na pokusu o založení zemědělské komuny u Mukačeva, avšak záhy byl po policejní kontrole kvůli problémům s dokumenty vykázn z Československa a přes Rumunsko se vrátil zpět do Bulharska. Po krátkém pobytu ve své balkánské vlasti odjel v roce 1926 studovat do francouzského Toulouse. Ve třicátých a čtyřicátých letech pracoval Chadžiev na různých postech na ministerstvu zemědělství a zároveň byl aktivní v rámci anarchistického hnutí; publikoval řadu článků v anarchistickém tisku, udržoval kontakty s předními anarchisty, mezi které patřil Michail Gerdžikov. Podobně jako Stepan se i Chadžiev rozhodl ve druhé polovině třicátých let odjet do revoluční Barcelony, kde se podílel na bulharském vysílání anarchistického rozhlasu. Po návratu ze Španělska byl mladý agronom pod bedlivým dohledem bulharské policie; později za války byl dokonce internován v jednom z pracovních táborů u Belene. Po skončení druhé světové války uveřejnil i některé brožury a překládal do bulharštiny díla významných autorů; např. *Dějiny potoka*²⁹ francouzského ekoanarchisty Élisée Recluse (История на един поток, Sofie, 1947). V exilu Chadžiev dlouhá desetiletí redigoval časopis Naš pět, vydával vlastní texty a pod jeho redakcí vyšla i celá řada děl jiných autorů.

Výčet titulů vydaných v okruhu časopisu Naš pět je velmi rozsáhlý. Hned v roce 1951 vyšel Stepanův *Křik z nížin*. Své vlastní knihy vydával Georgi Chadžiev pod různými pseudonymy (G. Agrov, G. Balkanski), první jeho publikací uveřejněnou v exilu byla kniha *Základy bezvládí* (Основи на безвластието, Paříž, 1958). V roce 1962 bylo v okruhu časopisu založeno stejnojmenné nakladatelství. Chadžiev je autorem následujících titulů: *Georgi Šejtanov. Apoštol – mučedník* (Георги Шейтанов. Апостол – мъченик, Paříž, 1964), *Národní osvobození a sociální revoluce (Ve světle bulharské národně-revoluční zkušenosti v Makedonii)* [Национално освобождение и социална революция (В светлината на българския национал-революционен опит в Македония), Paříž, 1969], *Pařížská komuna a budoucí společnost* (Парижката комуна и бъдещото общество, Sydney, 1971), *Komunitní hospodaření* (Задружно стопанисване, Paříž, 1974), *Dějiny anarchistického hnutí v Bulharsku* (История на безвластническото движение в България, Paříž, 1980), *Národní otázka a anarchistický federalismus* (Националния въпрос и безвластния федерализъм, Paříž, 1982), *Michail Gerdžikov. Makedonsko-odrinské hnutí a národní otázka* (Михаил Герджигов. Македоно-одринското движение и националния въпрос, Sydney, 1985) a nakonec dvoudílné memoáry *Moje cesta: vzpomínky* (Моя път: спомени. Том I, II, Sydney, 1985, 1986).

V roce 1962 nakladatelství Naš pět uveřejnilo autobiografii významného představitele bulharského anarchismu Nikoly Stojnova (1862–1963). Kniha vyšla v bulharštině pod

29 Vyšlo i česky, viz RECLUS, Élisée: *Dějiny potoka*. Překlad A. Mučovský. Praha: J. Otto, 1915.

názvem *Kolem jednoho skromného života: vzpomínky*³⁰ (Около един скромен живот: спомени, Paříž, 1962); memoárový rukopis se podařilo propašovat z Bulharska s obětavou pomocí básníka Georgiho Žečeva. Jediným poetickým dílem vydaným v nakladatelství byla básnická sbírka Aleksandra Christova s titulem *Hlas svobody* (Гласът на свободата, Paříž, 1967). Nakladatelství vydalo i kratičkou ukázkou z tehdy nepublikovaných pamětí významné osobnosti bulharského anarchismu Petra Mandžukova; knížka vyšla v Sydney v roce 1970 pod názvem *Makedonie z ptáčích perspektivy a z... vězení* (Македония от птичи полет и от... затвора).³¹ Do stejného roku spadá i uveřejnění knihy *Odhalení kultu osobnosti aneb Bolševické cik-caky* od Petra Lozanova (Развенчаване на култа или зигзагите на болшевизма, Sydney, 1970). Následovala publikace Aleksandra Boneva s titulem *Michail Bakunin: Program osvobození lidstva* (Михаил Бакунин: Една програма за освобождение на човечеството, Sydney, 1971). V první polovině sedmdesátých let vydalo nakladatelství i několik anonymních publikací: např. brožuru *M. Cranston: Bakunin a Marx – rozhovor* (М. Кранстон: Бакунин и Маркс – разговор, Sydney, 1970), dále např. pojednání s titulem *Strana*³² *kritizuje anarchismus v Bulharsku* (Партията критикува анархизма в България, Paříž, 1974). V roce 1977 okruh uveřejnil kolektivní jubilejní sborník k pětadvacátému výročí vzniku časopisu; sborník pod redakcí G. Chadžieva zahrnoval především jeho vlastní články publikované v letech 1952–1977.

Z výše uvedeného je jasné, že hlavní osobností okruhu časopisu Naš pět (i stejnojmenného nakladatelství) byl po celou dobu právě Chadžiev. Z literárního i historického hlediska jsou cenné jeho dvoudílné paměti, vydané v letech 1985 a 1986. Vzpomínky mají široký záběr a s ohledem na pisatelův pestrý a bouřlivý život nabízejí poutavé svědectví o dvacátém století. V chronologickém sledu obsahují zmínky o represích let 1923–1925, krátký pobyt v československém exilu, studium v Toulouse a život ve třicátých a čtyřicátých letech v Bulharsku, kdy byl Chadžiev jako agronom zaměstnán na ministerstvu zemědělství. Nechybí rovněž vzpomínky na španělskou občanskou válku, které se bulharský anarchista aktivně účastnil. Chadžiev pobýval v revoluční Barceloně, měl na starosti bulharské vysílání revolučního rozhlasu a aktivně se účastnil tzv. květnových událostí v roce 1937, kdy došlo v Barceloně k bojům mezi anarchistickými milicemi na jedné straně, a komunisty a umírněnými republikány na straně druhé. Po návratu ze Španělska byl Chadžiev v carském Bulharsku zatčen a vězněn, v době druhé světové války potom internován v tábore nucených prací nacházejícím se mezi Belene a Svištovem.

Po 9. 9. 1944 se Chadžiev opět plně zapojil do společenského života; jako agronom se podílel na přípravě kolektivizace zemědělství, kterou si ovšem jako anarchista předsta-

30 Knížka se dočkala i francouzského vydání pod titulem *Un centenaire Bulgare parle* (1963).

31 Brožura obsahuje dva výňatky z rozsáhlého memoárového rukopisu psaného mezi roky 1946 a 1959. Rukopis údajně koloval v Bulharsku ve dvaceti kopiích. Rukopis nebo jeho kopie se poté dostal ilegálními cestami do Paříže. Chadžiev zmiňuje, že se text podařilo do Francie propašovat s pomocí speciálně vyslaného francouzského přítele, který měl za úkol jej od autora získat a dovést. Dále se od Chadžieva dozvídáme, že byly Mandžukovovy paměti vydány i v zahraničí, a to fototypicky v omezeném nákladu pod titulem *Paměti: v pěti svazcích* (Мемоари, 5 тома). CHADŽIEV, Georgi: *Moja pět: spomeni, II*. Paříž: Naš pět, 1986, s. 124–126. V Bulharsku kniha vyšla až v roce 2013 pod názvem *Zvěstovatelé bouře: paměti* (Предвестници на бурята: спомени, 2013).

32 Rozuměj Bulharská komunistická strana (BKS).

voval jako dobrovolnou formu družstevnictví, kterou prosazoval a úspěšně prakticoval již v meziválečné době. Stále více se proto ocital v izolaci, byl sledován represivními orgány nového režimu a nakonec v létě 1948 zatčen pro obvinění ze styků se zahraničím. Následně byl sice zřejmě pro nedostatek důkazů z vazby propuštěn, avšak sledování ze strany StB neustávalo. Bylo jasné, že další, tentokrát již definitivní zatčení a odsouzení za špionáž je jen otázkou času. Za této situace bylo třeba co nejrychleji podniknout kroky pro útěk ze země. Chadžiev ve svých memoárech vzpomíná na poslední týdny před útekem do Turecka, kdy čekal dlouhé týdny v ilegalitě ve Staré Zagoře na vhodný okamžik pro nelegální překročení turecké hranice, tyto tísnivé okamžiky čekání před odchodem do exilu dostávají u Chadžieva i poetickou formu. Báseň *Čekám...* (Аз чакам...) je datována srpnem 1948 s přípisem lokace Stará Zagora:

Čekám, až měsíc zas do tmy se ponoří,
až oči hvězd pokorně se přivou,
noční bouře až živelně zahřmí
a v přívalu se spustí sveřepý liják.

Аз чакам луната пак в мрък да потъне,
звездите очи да приклопят смирено,
среднощната буря стихийно да екне
и дъжд в порой да рукне свирепо.

Ale pamatuješ si, matko, vleže na trávě,
jak zasněn jsem pozoroval nebe hvězdné;
i ty si pamatuješ, soudružko, tehdy právě
jak čekali jsme na lunu v moři třpytném.

А помниш ти, майко, полегнал в тревата,
как в унес аз гледах звездите в небето;
ти помниш, другарко, как нявга луната
ний чакахме двама да блесне в морето.

Ale dnes je luna půlnočním zrádcem,
špioni ukrytí v zářivých hvězdách,
jen temnota večerní je věrným druhem,
když je mi lstivý nepřítel v patách.

Но днес е луната среднощен предател,
звездите блестящи са бдящи шпиони,
а мракът вечерен е верен приятел,
че враг ме коварен по стъпките гони.³³

Chadžiev ve svých memoárech podrobně popisuje i první měsíce v exilu, kdy musel nejprve strávit rok v Turecku. Tam se v té době začali shromažďovat utečenci před lidově demokratickým režimem. Už zde se projevují nepřekonatelné rozpory mezi znesvářenými tábory, Chadžiev k tomu podotýká: „*Počtná bulharská emigrace, kterou jsme zastihli v Cařihradě, se skládala ze dvou přibližně stejně velkých skupin, z přívrženců BZLS a nestranických venkovanů na straně jedné, a z bývalých legionářů³⁴, hlavně mladých lidí, na straně druhé.*“³⁵ Je logické, že s despektem se anarchista staví především ke krajně pravicovým složkám v rámci exilu, které měly dle něho vždy větší podporu hostitelských zemí, než na jakou se mohli spolehnout např. radikálně levicoví anarchisté. Chadžiev píše: „*Obzvláště je třeba zmínit jeden významný fakt. Všechny státy bez výjimky upřednostňují mezi emigrací pravicové elementy. Tito velcí patrioti se zároveň jako první dávají do služeb cizích organizací,*

33 CHADŽIEV, Georgi: *Moja pát: spomeni, II.* Paříž: Naš pát, 1986, s. 87–88.

34 Příslušníci Svazu bulharských národních legií, krajně pravicového uskupení s výraznou pronacistickou orientací.

35 „Значителната българска емиграция, която намерихме в Цариград, се състоеше, приблизително в равен брой, от привърженици на БЗНС и безпартийни селяни от една страна и бивши легионери, главно младежи.“ CHADŽIEV, Georgi: *Moja pát: spomeni, II.* Paříž: Naš pát, 1986, s. 98.

včetně policejních a rozvědných služeb, které pracují proti daným zemím – vlastem těch stejných, hrdinů'. Nejlepšími a nejuvážnějšími „přáteli“ USA jsou tak např. bývalé fašizované elementy, lidé, kteří dříve rozbíjeli okna americké ambasády v Sofii. A poslední dobou se k nim řadí i někteří bývalí komunisté opustivší Bulharsko, o nichž se neví, kterému bohu vlastně slouží.“³⁶ Úzká spolupráce se západními vládami se v anarchistickém diskursu jevila jako nepřijatelná kolaborace se státní mocí. Např. spolupráce s americkými tajnými službami byla prezentována jako věc, která je v rozporu s myšlenkami bezvládí, s podobnými deklaracemi se u Chadžieva setkáváme na několika místech.³⁷ Zřetelně pozorovatelný je i despekt vůči krajně pravicovým kruhům bulharského exilu. Tyto v zásadě antifašistické pozice měly své opodstatnění, neboť osoby, které v minulosti propagovaly národněsocialistické ideje a antisemitismus (ratníci, legionáři), se najednou v nových podmínkách studené války čile uplatňovaly v amerických službách. Někteří jedinci např. pracovali pro Hlas Ameriky či měli blízko k Republikánské straně. Tento protinacionalistický a antimilitaristický diskurs bude v kontextu anarchistického exilu trvale přítomen, později, jak záhy uvidíme, se objeví např. v literární tvorbě Aleksandra Christova.

Další centra anarchistického exilu

Kromě Paříže a Sydney byla ediční činnost bulharského anarchistického exilu koncentrována také ve švýcarské Ženevě, kde se v poválečném období rovněž objevily některé knižní tituly: např. kniha Živka Koleva *Michail Bakunin a Christo Botev: učitel a žák* (Михаил Бакунин и Христо Ботев: учителят и ученикът, Ženeva, 1960), dále brožurka Nikoloy Stojnova *Christo Botev. Předchůdce anarchismu v Bulharsku* (Христо Ботев. Предтеча на анархизма в България, Ženeva, 1961). Ženevský okruh vydal i překlad manifestu rumunského myslitele a pacifisty Eugena Reglise – *Principy lidskosti* (Принципите на човечността, Ženeva, 1967), jako překladatel je uveden jakýsi Č. Erison. Dalším významným centrem se stal v osmdesátých letech Londýn, kde se usídlil básník a novinář Aleksandăr Christov. Ten zde spolu se svými souputníky od roku 1981 vydával časopis *Narodna volja*, při kterém vznikla i stejnojmenná knižnice, v jejímž rámci vyšly v roce 1983 dvě Christovovy poetické knihy: politická poema *Hovoří pravda* (Истината говори, Londýn, 1983) a sbírka básní, epigramů a poetických parodií *Velká hloupost* (Великата глупост, Londýn, 1983). Ačkoliv se Christov otevřeně hlásil k makedonismu, obě poetické knihy jsou psány bulharskou pravopisnou normou.

36 „За специално отбелязване е един многозначителен факт. Всички държави, без изключение, правят предпочитание на десните елементи сред емиграцията. В същото време, големите патриотари първи се поставят в служба на чуждите служби, включително и на полицейските и разузнавателните служби, работящи против съответните страни – отечества на същите „герои“. Например, най-добрите и предпочитани „приятели“ на САЩ са бившите фашизирани елементи, които чуха прозорците на американската амбасада в София. А напоследък към тях се прибавят и някои бивши комунисти, напуснали България, и за които не се знае на кой бог служат.“ Ibidem, s. 100.

37 Spolupráce s americkými zpravodajci byla příčinou roztržky mezi Chadžievem a Ivanem Račevem, který v součinnosti s americkými tajnými službami organizoval výsadky ozbrojených skupin na území Bulharska. Jedna taková diverzní četa byla na bulharském území rozprášena v roce 1953.

Aleksandř Christov: bezvládí ve verších

Básník, novinář a politický aktivista se narodil 14. února 1929 ve vsi Janovo v Pirinské Makedonii. V době „makedonizace“ Pirinské oblasti po 9. září 1944 byl spolu s dalšími žáky poslán do Skopje, aby studoval v tamním pedagogickém institutu. Ve chvíli, kdy došlo k roztržce mezi Stalinem a Titem (1948), se mladý student nacházel doma u rodiny v Bulharsku, a po uzavření hranic se tak nemohl vrátit do Skopje a pokračovat ve studiu. Christov tak patřil k dospívající generaci, které byla nejprve v rámci národnostního inženýrství vštěpována makedonská identita, aby následně došlo k zpětnému obratu, kdy se z mladých Makedonců opět pod tlakem státní moci stávali Bulhaři. Ti, kteří odmítali staronovou bulharskou identitu přijmout, museli čelit represím ze strany komunistického režimu.³⁸ Nově zřizované lágry se tak brzy začaly plnit mimo jiných i tzv. makedonizujícími či makedonšticími živly („македонстващи елементи“³⁹). Christov byl záhy vyloučen ze školy a nucen nastoupit jako tzv. trudovak (pétépák) na práci v uranových dolech, odkud se mu podařilo uprchnout a v červnu 1951 utéct do Řecka. Během své uprchlické odysey se přes řecký uprchlický tábor Laurium nejprve dostal do Brazílie, odkud se však přibližně po roce vrátil zpět do Evropy a usadil se ve Francii. V Paříži vystudoval sociologii a žurnalistiku (1965), spolu se svou manželkou, Angličankou Lidií, pracoval pro UNESCO a byl rovněž aktivní mezi bulharskými anarchisty kolem Georgiho Chadžieva.⁴⁰ Christov byl po nějakou dobu redaktorem časopisu Naš pět. Stejnojmenné nakladatelství v roce 1967 vydalo jeho knižní prvotinu *Hlas svobody*.

Kniha je rozdělena do pěti oddílů: Písne vzpoury (Бунтовни песни), Stesk po blízkých (Тъга по близки), Věnování (Посвещения), Temné roky (Мрачни години) a Parodie (Пародии). Celkem je do této prvotiny zahrnuto 33 básnických textů. Řada básní nezapře anarchisticko-proletářskou tematiku, někde se dokonce angažovaný patos blíží poetice socialistického realismu; v tom smyslu, že využívá podobných tematicko-motivických prvků. Ústřední místo tak zaujímá boj, povstání, probuzení z otrocké apatie, sebeobětování. Podobně jako v případě tradičního socrealismu, také v angažované poezii anarchismu je klíčové významové pnutí mezi dosavadní temnotou (noci, spánku, slepoty) a budoucím nastávajícím světlem, začínajícím úsvitem a všeprostopupující září nadcházejícího dne.

38 Obdobně postupovala také Titova diktatura v Jugoslávii proti lidem s identitou bulharskou. Také Bulhaři v nově vzniklé Lidové republice Makedonii v rámci federativní Jugoslávie museli čelit represím, řada z nich kvůli své bulharské identitě a protijugoslávským a protikomunistickým postojům skončila ve vězeních a lágrech Titova režimu. O charakteru těchto perzekucí se dozvídáme rovněž z memoárové literatury bulharských exulantů. Viz např. POPISAKOV, Asparuch: *Ot drugata strana na medala*. Indianapolis: Makedonska tribuna, 1979.

39 Pojem se historicky užíval především v souvislosti s terorismem VMRO v meziválečném Bulharsku, také v poválečném období se v rámci nového newspeaku pojem uplatnil; v době stalinismu měl opět velmi pejorativní obsah a vztahoval se jednak k sympatizantům Ivana Michajlova a VMRO, jednak také nově ke všem lidem s makedonským národnostním sebeurčením, kteří byli bulharským komunistickým režimem pro svou jinakost všemožně pronásledováni.

40 STOJKOV, Stojko: *Tabu. Vreme na strach i stradanie. Presledvaneto na makedoncite v Bălgarija po vreme na komunizma*. Blagoevgrad: D-vo na represiranite makedonci v Bălgarija, 2014, s. 140.

Citujme pro ilustraci z básně Otevři si oči! (Отвори очите си!), kde je sociální osvobození doprovázeno obrazem nového slunce:

[...]

V bezpráví se roky vlečou
a bledý život plazí se v nicotě;
tisíce nevinných jařmo táhnou,
zalití slzami v černé temnotě!

Človče, už si ty oči otevři!
Svět hoří a je v jednom plameni!
A pohled tam do dále a uzři –
ta nekonečně projasněná svítání!

Hrozné dny útlaku vymažme!
Nové slunce ať nám zazáří!
A život květinami vyzdobme:
Radost, láska – ať všechny ozáří!

[...]

Сред неправда нижат се години
и живота блед едвам пълзи;
Мъкнат робство хиляди невинни,
в мрака черен плувнали в сълзи!

Отвори очите си, човече!
Че светът в пламъци гори!
И отправи поглед на далече –
Към безкрайно светлите зори!

Дните грозни на гнет да заличим!
Нека слънце ново да изгрей!
И с цветя живота да обкичим:
Радост, обич – всички да огрей!⁴¹

Zítřek zaujímá v axiologii všech velkých sociálně emancipačních narativů naprosto zásadní místo, budoucí se jeví jako vysněný ideál, jako protipól neutěšeného dneška, který se zpravidla pojí s atributy temnoty, noci či „černé hanby“. Zatímco budoucnost je u Christova obdařena sakrální symbolikou, „naše dny“ se naopak stále topí v krvi nesmyslných válek. Antimilitaristický a pacifistický étos je ostatně pro Christovovu poetiku konstantní a bude trvale přítomen napříč celou jeho lyrickou tvorbou; citujme z básně *K budoucnosti* (Към бъдещето):

[...]

Děti budou zítra proklínat
tu černou hanbu v naší době,
že krev má se ještě prolívat
na tom světě shnilém v zlobě!

Vpřed za nový život a svobodu
přes oheň ať družně vzletíme!
A duchem vzpoury a pokroku –
ať ze snu lid náš probudíme!

Noví lidé na této planetě
v práci a míru ať se rodí;
a svobodné pochodně
za pravdu ať prudce hoří!...

[...]

Децата утре ще проклинат
позора чер на нашите дни,
че още кърви се проливат
на този свят разплут в злини!

Напред към нов живот свободен
през огън дружно да летим!
И с дух бунтовен и възходен –
от сън народа да свестим!

Та нови хора на земята
в мирен труд да се родят;
и факели на свободата
за правда бурно да горят!...⁴²

41 CHRISTOV, Aleksandăr: *Glasät na svobodata: stichove*. Pariž: Naš päť, 1967, s. 8.

42 Ibidem, s. 9.

Avizované dichotomie (dnes–zítra, minulost/současnost–budoucnost, tma–světlo, spánek–probuzení, zlo–dobro, jařmo–osvobození a celou řadu jejich dalších sémantických variant) tedy anarchistická poetika sdílí se zavedeným rejstříkem socialistického realismu. Fundamentální rozdíl spočívá v tom, že zatímco socialistický realismus se konstituuje již v reálných podmínkách „porevolučních“ (tedy z pozice vítěze), „anarchistický realismus“ na své uskutečnění teprve čeká, společnost bezvládí zatím zůstává transcendentním ideálem. Emancipační étos se přitom nevyhne jistému metafyzickému rozměru, jedinou reálně zažívanou (notně subjektivizovanou) zkušeností se tak lyrickému mluvčímu jeví utrpení, pronásledování a mučednictví. Jako by tedy věci vezdejší v rámci anarchistického diskursu neslibovaly nic než bolest. Také zde je přitom často využíván křesťanský mýtus; jako důležitý motiv vystupuje zejména oběť položená ve jménu vyšších metafyzických kategorií (opět ekvivalentní znak ve vztahu k sorealismu). Aluze na křesťanský mýtus je u Christova ještě umocněna exaltovanou pašijovou symbolikou; vstup na nebesa a vykupitelský akt jsou zde však nahrazeny konečným uskutečněním „spravedlnosti, bratrství, míru a krásy“, ideálu, který je v básni *Hvězda* (Звезда) vyobrazen jako zářící hvězda vprostřed tmy:

[...]

Vždyť ta hvězda je srdečnou idejí
pro miliony bojovníků a otroků,
co udatně a s vírou v boji padají
v kůži čestných a důstojných reků.

A odvčící mučedníci jsou na kříž –
přibýjeni a utrpení se nelítostně řine,
avšak Golgota je velkolepá, ty víš,
tomu, jenž slavně za pravdu zhyne!

[...].

[...]

Че тази звезда е блян в сърцата
на милиони роби и борци,
що падат смело с вяра в борбата,
кат честни и достойни храбърци.

А вечни мъченици са на кръста –
разпъвани и мъчени без жал,
но славна и велика е Голгота
за този що за правда е умрял!

[...].⁴³

Jako by byl svět ve své současné podobě jen místem utrpení, prostranstvím, kde vládne čiré zlo. V některých básnických lamentacích nabývá Christovův svět dokonce zřetelně infernálních forem, nezřídka získává vysloveně démonické rysy. Jako by si básník sloužil výpůjčkami z učení antických a středověkých dualistických sekt, které chápaly svět vezdejší jako dílo ďáblů, viz např. báseň *Na tomto světě* (На този свят): „Ó, světe! Stvořený démonem / k věčným mukám – k černé tmě! / V krvi tisíců utopen, / jež tu hasnou v temnotě.“⁴⁴ Dějinné vzepětí bogomilské hereze muselo bulharským anarchistům imponovat; zejména co se týká její politicko-sociální vzpoury proti panujícímu feudálnímu řádu, proti světské i církevní moci. Fascinace křesťanskými mýty je tedy více než patrná; zejména ve vztahu k revoluční podstatě prvotního křesťanství, k jeho živelné destruktivní formě.

43 Ibidem, s. 41.

44 „О свят! От демон ти създаден / за вечни мъки – черен мрак! / В кръвта на хиляди удавен, / що гаснат тук без зрак.“ CHRISTOV, Aleksandăr: *Glasät na svobodata: stichove*. Pariž: Naš päť, 1967, s. 43.

Zatímco v citovaných básních se objevuje emancipační diskurs, který se i vzhledem k tematicko-motivickému potenciálu a sémiotickému arzenálu blíží ortodoxním postupům socialistického realismu, jenž se v oficiální bulharské poezii plně rozvinul s nástupem sovětzace na přelomu čtyřicátých a padesátých let, v některých jiných básních vystupuje lyrický subjekt vůči oficiálně prosazovanému prosovětskému diskursu konfrontačně. Tyto poetické tendence plně korespondují s anarchistickým odporem vůči diktatuře BKS, nové centralizované státní moci, která je z hlediska ideologie bezvládí stejně zhoubná, jako každá jiná univerzální autorita. S ohledem na konkurenční vztah obou velkých emancipačních ideologií (marxismus-leninismus má s anarchismem celou řadu společných znaků) tak vyvstává problém ideologické žárlivosti – především ve vztahu ke klíčovým symbolům. Anarchisté tak například s nelibostí sledovali, jak jsou do nové komunistické symboliky inkorporována mytologémata, která byla v jejich očích bytostně „anarchistická“ (oslavy 1. máje, osobnost Christa Boteva). Jedním z takto „ukradených“ symbolů se jevil např. právě svátek práce. Báseň *První máj roku 1886* (Първи май 1886 година) je dedikována „chicagským mučedníkům“.

První máji! První máji!
 Dříve byl jsi vzpourou
 za chléb a svobodu!
 A davy vyzýval jsi k boji,
 ať mřou za spravedlnost,
 za bratrství
 a rovnost v práci!
 První máji!
 V Chicagu
 na černých šibenících
 zhoupili se
 Parsons, Fischer, Engel, Spies!
 A Lingg v žaláři
 zapálil si cigaretu s dynamitem
 až mu hlava odletěla,
 v rozpuku mládí,
 ale s vírou v nové svítání!
 První máji! První máji!
 [...]
 Tehdy jsi kypěl nadějí
 a dnes jsi jen nudný svátek
 květin, ledových slz,
 průvodů
 a krvavých, krutých válek!
 První máji!
 Ty zas budeš tou světlou hvězdou
 za pravdu a svobodu!...

Първи май! Първи май!
 Ти нявга беше бунт
 за хляб и свобода!
 И масите зовеше на борба
 да мрат за правда,
 за братство
 и равенство в труда!
 Първи май!
 В Чикаго
 на черните бесилки
 увиснаха
 Парсон, Фишер, Енгел, Шпис!
 А Линг в затвора
 запали с динамит цигара
 и литна му главата
 в разгара,
 но с вяра в новата зора!
 Първи май! Първи май!
 [...]
 Тогава бликаше в надежда ти,
 а днес си скучен празник
 на цветя, ледени сълзи,
 паради
 и кървави, жестоки войни!
 Първи май!
 Ти пак ще бъдеш светлата звезда
 за правда и свобода!...⁴⁵

Antimilitaristický a ve své poetické konkretizaci především antisovětský diskurs je přítomen také v rozsáhlejší básni *Říjen* (Октомври), která přímou adresností výpovědi reaguje na vojenské potlačení Maďarského povstání z roku 1956. Maďarské téma bylo v souvislosti s bouřlivým rokem 1956 v bulharské literatuře velmi frekventované, ve svém protisovětském zhmotnění se pochopitelně prosadilo zejména v rámci neoficiální literatury, najdeme jej např. v „šuplíkové“ poezii Stefana Stamova (1920–1995), Ivana Dičeva (1921–2002), Angela Nikova (1932–2016), Josifa Petrova (1909–2004) či Jordana Ruskova (1926–2010). V kontextu tohoto promaďarského diskursu se objevuje např. personifikované mytologéma Sándora Petőfiho, či připodobnění Sovětů k barbarským nájezdníkům z Východu, ke skytskému živlu nesoucímu destrukci a zhoubu starého řádu.⁴⁶ V anarchizující poezii nejde pochopitelně o lamentaci nad brutálním potlačením tradičního řádu, nýbrž o zoufalý výkřik nad zničenou, v krvi utopenou revolucí, která je chápána jako povstání pracujících proti útlaku ze strany státu a diktatury komunistické strany:

Říjne! Duchem Petőfiho
zažehnul jsi oheň v srdcích
tisíců zotročených hrdinů! –
aby důstojně umírali v bojích!
[...]

Октомври! С духът на Петьофи,
ти огън запали в сърцата
на хиляди роби – герои! –
достойно да мрат в борбата!
[...]

Lid v jednotě se vzepjal
z továren, důlních šachet a polí!
A boj nerovný se začal! –
Nad strašně rozechvělou zemí!
[...]

Народът се вдигна единен
от фабрики, мини, полета!
И почна се боя неравен! –
Потръпна във ужас земята!
[...]

A Moskva bezcitná se rozechvěla,
že snad zahyne ten rudý trůn!
A vojska svá věrná vyslala
srazit vaz povstalým otrokům!

И трепна Москва безсърдечна,
че тронът червен ще загине!
И прати войската си вярна
въстанали роби да бие!

Vtrhli tam rudoši hunští!
S tanky, letadly, bombami;
a vraždili lid bez milosti
rozzuřeni zlobou a mukami!
[...].

Нахлуха червените хуни!
Със танкове, самолети, бомби;
и клаха без милост народа
от мъка и яд озверени!
[...].⁴⁷

45 CHRISTOV, Aleksandár: *Glasät na svobodata: stichove*. Pariž: Naš päť, 1967, s. 15.

46 Podrobněji o tomto literárněhistorickém fenoménu v kontextu bulharské neoficiální literatury viz MIKULECKÝ, Jakub: *Mezi disentem, undergroundem a šedou zónou. Neoficiální bulharská literatura 1944–1989*. Praha: Academia – Slovanský ústav, 2021.

47 CHRISTOV, Aleksandár: *Glasät na svobodata: stichove*. Pariž: Naš päť, 1967, s. 11–12.

Také výčitky směrem ke světu západních demokracií se plně shodují s poetikou šuplíkových básní, jež vznikly v podmínkách komunistické diktatury. Zdá se, že traumatické lamentace nad násilně potlačeným Maďarským povstáním byly univerzální, a skutečnost, že nejvýraznějšího uměleckého zúročení se maďarské kataklyzma dočkalo právě v kontextu bulharské literatury, jen dokazuje pocíťovanou emocionální blízkost mezi oběma národními kulturami. Nijak nepřekvapí, že konfrontační dikce této deklarativně anarchistické poezie míří na obě strany bipolárně rozděleného světa:

[...]

A Západ je hluchý a bez zájmu,
ponořený do své podlé zlosti;
chichotá se jak zločinec – bez citu
k mrtvým, jichž padlo dosti!

Ó, slavní Maďaři – vzbouřenci!
Umírali jste hrdinně v boji,
stali se z vás odvážní zedníci
pravdy a volnosti svojí!

Ó, Říjne! Ó, Říjne!
Měsíci nového svítání!
Znovu tě utopili v krvi
ti moskevští faraóni!

[...]

A Запада глух и безгрижен,
потънал в подлост и злоба;
се хили престъпно – безчувствен
към мъртвите паднали в боя!

О, славни маджари – бунтари!
Вий мряхте геройски в борбата,
и станахте смели зидари
на правдата и свободата!

Октомври! Октомври!
О, месец на нова зора!
Отново в кърви удавен
от фараоните на Москва!⁴⁸

Konfrontační dikce ve vztahu ke komunistické totalitě se objevuje také v dalších básních sbírky *Hlas svobody*, především jde o texty v oddílu označeném jako Parodie; jmenujme texty *Samochvála* (Самохвалство), *Na pomoc Vladimíru Baševovi* (В помощ на Владимир Башев), *Odpověď* (Отговор), *Na trnky a šípky* (За трънки и шипки), *Todor Pavlov s Leninovým řádem* (Тодор Павлов с орденът „Ленин“) a *Bolševická zpověď* (Болшевишка изповед). Autor v nich parodickou formou komentuje např. proces destalinizace či stranickou angažovanost básníků dubnového pokolení.

Podobně ostrá protikomunistická rétorika nechybí ani v dalších knižních vydáních Aleksandra Christova, která vyšla v roce 1983 v době, kdy už několik let žil v Londýně. V metropoli na Temži Christov pracoval pro bulharskou redakci BBC. Jeho vztahy s vedením britského veřejnoprávního média zřejmě nebyly nijak bezproblémové, o čemž svědčí dokumenty bulharské StB týkající se činnosti tzv. nepřátelských rozhlasových stanic. V jedné takové zprávě ohledně BBC z roku 1982 čteme: „*Za uplynulý rok prý nebyli přijati noví zaměstnanci s výjimkou TANJI COOK, která do minulého roku pracovala za honorář jako zapsovatelka, a nyní již pracuje na plný úvazek také ALEKSANDÁR CHRISTOV, který dostal výpověď, ale po výhrůžkách směřovaných na vedení BBC byl prý do práce znovu přijat.*“⁴⁹

48 Ibidem, s. 13.

49 „През изминалата година нямало назначени нови служители с изключение на ТАНИЯ КУК, която до миналата година работеше на хонорар като машинописка, а сега вече е на щат и АЛЕКСАН-

Christov se musel spokojit se špatně placenou pozicí zapisovatele, své intelektuální ambice soustředil na vydávání časopisu *Narodna volja* a rovněž na vlastní literární činnost. V roce 1983 vydal knižně čtenářsky obtížně uchopitelnou politickou poemu *Hovoří pravda* a dále sbírku básní *Velká hloupost*. Druhé jmenované vydání obsahuje kromě anarchisticky angažované poezie i rubriky *Parodie* a *Epigramy*, které nabízejí vysvětlení, proč se Christov rozešel s G. Chadžievem a pařížským okruhem časopisu *Naš pět*. Parodická rubrika totiž kromě protikomunistických textů [*Jaký zázrak!* (Какво чудо!), *Rudý diktátor* (Червеният диктатор)] obsahuje i „makedonizující“ veršovanou deklaraci *Obvinění* (Обвинение), která jasně svědčí o národnostní orientaci A. Christova a jím redigovaného časopisu.

Docházelo-li uvnitř anarchistického exilu k rozkolům v otázce národní identity, nijak nepřekvapí, že se Christov a další anarchisté nevyhýbali ani konfrontacím s ostatními složkami bulharského exilu. Cílem štíplavých výpadů se stávaly zejména monarchistické a krajně pravicové kruhy, které byly organizačně aktivní hlavně kolem obou frakcí Bulharské národní fronty (dále jen BNF) a Svazu bývalých bulharských vojáků v exilu (Съюз на бившето българско войнство в изгнание). Jak noviny *Borba* (tiskový orgán BNF), tak i časopis *Bългарски воjn*, který vycházel v letech 1959–1978 ve Frankfurtu nad Mohanem, se stávaly předmětem opovržení ze strany antimilitaristicky a antinacionalisticky orientované radikální levice. Mezi takto angažované epigramy lze zařadit ten s dedikačním názvem *Věnováno Borbě a čas. Bългарски воjn* (На „Борба“ и „Български воjn“): „*Novin máme uskutku mnoho / a různé šejdiře krom toho!*...“⁵⁰ Na nacionalistické noviny *Borba* v této souvislosti nejspíš cílí také epigram *Talentovní redaktori* (Талантливи редактори): „*Všichni naši redaktori / jsou diplomovaní doktoři! / Medicíně rozumějí / a noviny nám redigují!*...“⁵¹ Dost možná, že pisatel naráží na osobu dlouholetého redaktora nacionalistických novin *Borba* Georgiho Paprikova, vystudovaného lékaře.

Anarchistické kruhy tvořily v kontextu bulharské exilové literatury radikálně levicovou složku, která se vůči ostatním exilovým okruhům výrazně ideově vymezovala. Jestliže mohli bulharští anarchisté v některých otázkách částečně najít shodu v řadách levicových agrárníků (tzv. pladnenců kolem *Cenka Bareva*), s nacionalistickým a monarchistickým exilem byla jakákoliv spolupráce nemyslitelná – vztah k nacionalistům byl ryze konfrontační. S ohledem na poměrně bohatou publikační činnost anarchistického exilu je třeba konstatovat, že v rámci bulharské exilové literatury zaujímá ideologie bezvládí významné postavení. Fenomén bulharského anarchismu je ojedinelý a v rámci ostatních zemí tzv. východního bloku zřejmě nemá ekvivalent; žádný z národních antikomunistických exilů poválečného období nemá zřejmě tak bohatou anarchistickou složku, jako ten bulharský. Bulharská anarchistická literatura si také v exilu podržela specifický typ estetického

ДЪР ХРИСТОВ, който бе уволнен, но след отправени заплахи към ръководството на Би Би Си бил върнат отново на работа.“ ANONYM: *Komisija za razkrivane na dokumentite...: Dържавна сигурност i „vražeskite“ radiostancii* [Dokumentalen sbornik]. Sofija: *Komisija za razkrivane na dokumentite...*, 2014, s. 278.

50 „Имаме си много вестници / и разни видове мошеници!...“ CHRISTOV, Aleksandăr: *Velikata glupost: stichove*. London: *Narodna volja*, 1983, s. 67.

51 „Всички наши редактори / са дипломирани доктори! / Медицината те разбираат / и вестници ни редактират!...“ *Ibidem*, s. 69.

nazírání světa. Ukázalo se, že také v podmínkách demokratického parlamentarismu a volného trhu, ve kterých se propagátoři bezvládní po útěku před sovětizací své balkánské vlasti ocitli, si dokázali udržet sociálně-revoluční vnímání reality. Sociální rozměr a revoluční patos je pro poetiku nahlížených básníků-proletářů naprosto klíčový. Generačně starší Stefan Dosev tak částečně přenesl do exilu tradici meziválečné proletářské poezie, od které je však odbourán marxistický revoluční patos; ten je nahrazen patosem anarcho-komunistickým. V některých básních rovněž Stepan pracuje s hororovou poetikou, která bývá v kontextu bulharské meziválečné literatury spojována především s diabolismem. Objevují se tak makabrozní obrazy umrlců, obětí bílého teroru, kteří se v noci zvedají ze svých hrobů a toulají se krajinou hledající rodná pole; to vše ve spojitosti s vládními represemi po Zářijovém povstání.

Sociální a revoluční étos je v jeho poezii velmi často doprovázen novozákonní symbolikou. Kristus však bývá vyobrazen především jako mučedník sociální revoluce, přičemž je silně potlačena jeho božská (religiózní) podstata. Kristus je tak často vnímán jako jeden z předchůdců boje za sociální a politické osvobození člověka, jako jeden z prvních, co se obětovali pro „ideál“ (např. stejnojmenná Stepanova báseň *Ideál* [Идеал]). Vedle novozákonních aluzí se v kontextu exilové poezie bulharských anarchistů často opakují v různé míře také odkazy k domácí bogomilské tradici. V jedné z pozdějších Stepanových básní z roku 1968 jsou např. bogomilové chápáni jako dějinní předchůdci (богомилиите-предтечи).⁵² Bogomilskou aluzivitu najdeme také u A. Christova, pro jehož lyrický subjekt byl tento svět dokonce stvořen démonem: „Ó, světe! Stvořený démonem / k věčným mukám – k černé tmě!“ Pro Stepana znamená bogomilská hereze sociální revoluci, vzpouru porobených mas proti nespravedlnosti feudálního řádu. Boj za svobodu a sociální spravedlnost, za nový Sion, má tak jasně danou dějinnou linku počínaje prvotními křesťany přes středověké protifeudální hereze až do dob protiosmanského boje; ten je v rámci bulharského anarchistického diskursu personifikován zejména osobou básníka a revolucionáře Christa Boteva. V poezii Stepana a A. Christova se tak literárně profiluje specifický politický diskurs, který bychom mohli v této souvislosti nazvat diskursem anarchistickým. Jak by potom mohly vypadat jeho literární manifestace? Neměli bychom v této souvislosti co dočínění s jakýmsi anarchistickým realismem? Vždyť také ten by neusiloval o nic jiného, než o vyobrazení skutečnosti nikoliv takové, jaká skutečně existuje sama o sobě, ale především takové reality, jakou by si autor dle dané ideologie přál vidět (jak to činil např. realismus socialistický). Anarchistický realismus by opěvoval nové, které má vzejít po definitivní porážce starého. Nové slunce, noví lidé žijící v míru, pracující svobodně bez sociálního útlaku obklopeni květinami, lidé prozáření radostí a láskou. Básník-anarchista je tak konstruktérem utopie, opěvuje fikční vyobrazení skutečnosti, jaká by snad mohla nastat, pokud by byl zaveden nový společenský řád, nebo spíš absence řádu, anarchie, ale i bratrství, zádruha, svoboda a láska, volnost lásky i nenávisti, od které by jej mohla vysvobodit jedině smrt.

52 STEPAN (Dosev, St.): *V izgnanie*. Sofija: Artizdat, 1992, s. 37.

Literatura

- AGROV, Georgi [=CHADŽIEV, Georgi]: Dve dumi za avtora [predgovor]. In: STEPAN: *Vik ot nizinite*. Paříž, 1951.
- ANONYM: Komisija za razkrivane na dokumentite...: *Džržavna sigurnost i „vražeskite“ radiostancii* [Dokumentalen sbornik]. Sofija: Komisija za razkrivane na dokumentite..., 2014.
- DASKALOV, Dončo: *Anarchizmat v Bălgarija*. Sofija: UI „Sv. Kliment Ochridski“, 1994.
- EAGLETON, Terry: *Úvod do literární teorie* [přel. Petr Onufer]. Praha: Plus, 2010.
- FAUCAULT, Michel: *Rád diskurzu* [přel. Miroslav Marcelli]. Bratislava: Agora, 2006.
- CHADŽIEV, Georgi: *Istorija na bezvlastničesko dviženie v Bălgarija*. Paříž: Naš păt, 1980.
- CHADŽIEV, Georgi: *Moja păt: spomeni, I*. Paříž: Naš păt, 1985.
- CHADŽIEV, Georgi: *Moja păt: spomeni, II*. Paříž: Naš păt, 1986.
- CHADŽIEV, Georgi: Prijatel za prijatelja [predgovor]. In: STEPAN (Dosev, St.): *V izgnanie*. Sofija: Artizdat, 1992.
- CHRISTOV, Aleksandăr: *Glasăt na svobodata: stichove*. Paříž: Naš păt, 1967.
- CHRISTOV, Aleksandăr: *Velikata glupost: stichove*. London: Narodna volja, 1983.
- MIKULECKÝ, Jakub: *Mezi disentem, undergroundem a šedou zónou. Neoficiální bulharská literatura 1944–1989*. Praha: Academia, 2021.
- PAPRIKOFF, Georgi: *Works of Bulgarian emigrants: An annotated bibliography: books, booklets, dissertations*. Chicago: S. K. Paprikoff, 1985.
- POPISAKOV, Asparuch: *Ot drugata strana na medala*. Indianapolis: Makedonska tribuna, 1979.
- STEFANOV, Petăr: *Apokalipsisăt kato chudožestveno-estetičeska kategorija v septemvrijskata literatura*. Linternet, 2007. Citirano ot: <https://linternet.bg/publish2/pstefanov/apokalipsisyt.htm>
- STEPAN (Dosev, St.): *V izgnanie*. Sofija: Artizdat, 1992.
- STEPAN: *Vik ot nizinite*. Paříž, 1951.
- STOJKOV, Stojko: *Tabu. Vreme na strach i stradanie. Presledvaneto na makedoncite v Bălgarija po vreme na komunizma*. Blagoevgrad: D-vo na represiranite makedonci v Bălgarija, 2014.

Mgr. Jakub Mikulecký, Ph.D.

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.

Valentinská 1, 110 00 Praha 1, Česká republika

mikulecky@slu.cas.cz

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

